

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК С КОМПОНЕНТ
БОЛЬШОЙ И ГОЛЯМ

Анализът на руските и българските фразеологизми с компонент *большой и голям* е свързан най-вече с повишената актуалност на изследване на съдържателната страна на фразеологичните единици. "Трудно е да се намери област в езикознанието, където да са изказани толкова противоречиви съждения по най-важни теоретически проблеми, каквито срещаме във фразеологията"¹. Свойственото на фразеологизмите противоречие, проявяващо се в разделнооформеността на тяхната структура и целостността на семантиката им, ги прави изключително разчленени единици на езика, ето защо "значението на фразеологичните обороти е един от най-сложните проблеми на лингвистиката"².

Изследването е направено въз основа на данни, съдържащи се в руските и българските тълковни речници³, в руско-българския и българско-руския фразеологичен речник⁴, както и въз основа на примери, ексцерпирани от руски и български художествени произведения.

Конкретен материал за анализ са 18 фразеологични единици (ФЕ) в руския език и 30 фразеологични единици в българския език, чието значение съдържа понятието "голяма степен при проявата на признаци, действия, състояния".

Проблемът за изразяване на количество с фразеологични средства на езика продължава да привлича вниманието на лингвистите. С него са свързани работите на Л. Г. Акуленко, В. Н. Вовк, Л. А. Ивашко, Д. А. Кашина, С. И. Крацова, Н. А. Лукянова, Г. И. Мишурова, В. В. Новицка, Т. П. Перетятко, И. В. Тепляков, М. Ю. Тихонова, С. А. Швачко и др. Този факт се дължи на прекалено широката разчлененост на самата категория количество в езика, която обективно отразява огромното разнообразие на количествени отношения на континуума на света.

Компонентите *большой и голям* се характеризират с квантитативно (количествено) значение. Характерна особеност на фразеологизмите, в чийто състав участвуват, е наличието и функционирането на понятийното (количественото) съдържание 'голяма мярка, степен, интензивност'. Например значението на фразеологизмите *человек большого сердца* и *човек с голямо сърце* е 'голяма степен на проява на качествата доброта и отзивчивост'.

В изследваните фразеологични единици смисловият аспект на значението, който отразява тяхната основна понятийна съотнесеност, се носи от семата **значителен, значим** (по сила, дълбочина, интензивност, важност). Срв.: *большая шишка* — голяма клечка; *изтеглям голямо тегло* — *жить тяжелой жизнью* / *прожить тяжелую жизнь* и т.н.

Компонентите *большой и голям* са интегрални компоненти в значението на

фразеологичните единици. Те сочат сходството на една фразеологична единица с друга в двата езика. Въпреки своята значимост тези компоненти не отразяват цялото своеобразие на фразеологичните единици, не изчерпват напълно техния семантичен обем, тъй като всеки фразеологизъм притежава още и свои, индивидуални смислови нюанси. Например във фразеологизма *большой разбойник с большой дороги* значението на лексемата *большой* се предава в българския език не посредством компонента *голям*, а чрез словосъчетанието *пладнешки разбойник*, което не съдържа информация за отрицателно качество на субекта, проявяващо се в значителна степен. В българския език във фразеологизма *не казвай голяма дума* значението на *голям* се предава на руски език не посредством фразеологична единица с компонент *большой*, целяща изразяване на основната (концептуална) семантика, а с помощта на изрази, които съдържат нюанса 'предупреждение': а) *не зарекайся; смотри, как бы не раскисаться не пришлось*; б) *не говори "гон", пока не перепрыгнешь*.

Следователно семантичният обем на всеки фразеологизъм представлява сбор от признаци на двата аспекта на фразеологичното значение: смисловия и оценъчния. При съпоставка на смисловия обем на фразеологичните единици диференцираща функция може да притежава и тяхното оценъчно значение, чиято специфика също зависи от характера на образа, който е вложен в основата на фразеологизма. Например фразеологизмът *на большой палец* съдържа положителната оценка 'одобрение', а *голяма уста имаш* носи отрицателната оценка 'неодобрение'.

Изследваните фразеологични единици сочат нееднородност на понятието "количество". Разгърнатостта на фразеологичните конstituенти в изследваната номенклатурна група е обусловена от тенденцията на езика към изразителност, образност, оценъчност. Във връзка с това може да се посочи мнението на А. В. Кунин, "че фразеологичната единица винаги съдържа допълнителна информация в сравнение със сумата от значения на своите компоненти"⁵. Наличието в двата езика на синонимични фразеологизми, които съвпадат по изразяване на посочения количествен смисъл като *большой черт* — *голям дявол*; *с голям зор* — *с большим трудом* и т. н., свидетелствува за общочовешкия характер на мислене, за съществуването на езикови съответствия и за еднакви начин на възникване на такива изрази⁶.

Анализираните количествени фразеологизми на смислово равнище, отразяващо еднаквата им способност да се изразява понятието *большой* — *голям*, предлагат следните модели:

1. Руските и българските фразеологизми с компонент *большой* и *голям* могат да съвпадат по състав и по съдържание: *большая игра* — *голяма игра*, *большого сердца человек* — *човек с голямо сърце*, *большая рука* — *голяма клечка*, *к большому сожалению* — *за (мое) най-голямо съжаление*, *большой руки* — *от голяма величина*, *от голям калибър*; *голям человек* — *большой человек*, *от голям ум* — *от [с] большого ума*, *с голям зор* — *с большим трудом* и др.

Срв. употребата на тези фразеологизми в художествената литература: 1. Он-

то знал, *какому риску подвергает свою жизнь, вступив в эту большую игру* (Ю. Герман)⁷ — *Той по-добре от когото и да било знаеше на какъв риск подлага живота си, като започва тази голяма игра.* 2. *Городничий* *немножко старе-нек* для Зои Романовны, — *зато у него брат — большая рука в Петербурге* (А. Вельтман). — *Градоначалникът е доста стар като за Зоя Романовна, затова пък брат му е голяма клечка в Петербург;* 1. *Аз вече не знам: от голям ум ли е това, нашето, или от страх* (Д. Талев) — *Я уже не знаю, от большого ума это у нас или от страха.* 2. *По-важното е, че ни посочи, защото ние знаем какво е да си голям човек* (Г. Мишев) — *Главное, пришел, уважил, как говорится, мы же не понимаем какво быть большим человеком* (пр. М. Михалевич).

II. Фразеологизми с посочения количествен компонент не съвпадат по състав и се предават в двата езика посредством:

1. А. Лексеми, които включват понятието "большой" — "голям".

Напр.: *сделать большие глаза* — *опувам се, ококорвам се, на большой палец — отлично, превъзходно, на широкую ногу — богато, по большому счету — найдобросъвестно; голяма работа — велика важность, държа се на голямо — важничать, мало и голямо — от мала до велика.*

Срв. още: *Поставил дело учета на большой палец* (Н. Островский) — *Беше организира регистрационната служба отлично; Когда пробка выскочила и вино брызнуло вон, они (японцы) сделали большие глаза* (И. А. Гончаров) — *Когато тапата изскочи и (виното) започна да струи, те (японците) зинаха от учудване; Мало и голямо тичаше към белокаменното здание...* (З. Стоянов) — *Все от мала до велика бросились к белокаменному зданию.*

Б. Лексеми, които не включват понятието "большой" — "голям".

Напр. *рыцари большой дороги — разбойници, бандити, большой разбойник с большой дороги — пладнешки разбойник, хайдук; чудо голямо! — подумаешь тоже мне, голям Сечко — январь.*

Срв. в художествената литература: 1. *Мы, римские императоры, все были убийцами, разбойниками на большой дороге* (пр. Т. Карпова) — *Ние, римските принцеси, всички бяхме убийци, пладнешки разбойници* (Е. Манов). 2. *Я, да не сме само ние балами. — Голяма работа!* (В. Стаматов) — *Неужто только мы дураки? Подумаешь!* (пр. Н. Попова).

2. А. Словосъчетания, които съдържат понятието "большой" — "голям".

Напр. *быть под большим вопросом* — *твърде е съмнително, на большую ногу — живеея нашироко; на голямо съм — быть большим человеком, окото му бяга на голямо — лезть в большие люди, не се иска голяма философия за нещо — не нужно (не требуется) большого ума.*

Срв. употребата им в художествената литература: 1. *О реорганизации поговаривают уже давно, но это еще под большим вопросом.* — *За реорганизация вече отдавна се говори, обаче всичко е още голям въпрос.* 2. *Не се искаше твърде голяма философия да разуме човек, че ако съществуваше сериозно въстание по тия места, то не щяха да ни дойдат гости оттам...* — *Нетрудно*

понять, что если бы в тех местах поднялось серьезное восстание, то оттуда к нам не пожаловали гости.

Б. Словоъсчетания, които не съдържат понятието "большой" — "голям".

Напр. *большая разница* — това е съвсем друго нещо, *большая / не большая хитрость* — колко му е, не е кой знае колко трудно; *от малък до голям* — с самого детства, всю жизнь.

Срв. в художествената литература: 1. *Большая разница, если я именование свое отдаю тому, кому хочу, или если меня принуждают отдать оное тому, кто мне ненавистен* (В. Нарезный) — *Едно е да си дам именнието на когото си ща, а съвсем друго да ме принудят да го дам на човек, когото мразя*. 2....*Допустим, не велика хитрость служить хоть у нас бы, например, в земстве...*(А. П. Чехов) — *Да речем, колко му е да постъпиш на служба у нас в земството...*

3. А. Устойчиви изрази, изразяващи понятието "большой" — "голям".

Напр. *с большой буквы (человек, ученый)* — (човек, учен) с главна буква, *играть по большой* — играя на едро, *от большого ума* — от много акъл; *голям шаран* — крупный куш, *голяма риба* — (разг.) крупная рыба, *голяма клечка* — *большая (крупная) шишка*, *звезда от най-голяма величина* — звезда первой величины, *голяма птица* — птица высокого полета или важная птица.

Срв. в художествената литература: 1. *Нат — поэт, мечтатель, он фантазирует о Человеке с большой буквы...* (Киселев) — *Нат е поет, мечтател, той бленува за Човека с главна буква*. 2. *Влязъл съм в дирите на една голяма птица... Нещо като орел! ...* (К. Калчев) — *Напал я на след одной птицы высокого полета... Орел, одним словом, понимаешь?*

Б. Устойчиви изрази, които не изразяват понятието "большой" — "голям".

Напр.: *сам большой, сам маленький* — сам съм си господар; *говоря големи думи* — обещах (сулех) златите планини, *голям кокал, шаран* — жирный кусок, *от голямо коляно съм* — быть знатного рода, *голям дявол* — (разг.) хитрий черт, *големите умове* — умные головы, *за голям (мой) ужас* — (разг.) к моему ужасу, *голяма уста имаш* — язык без костей.

Срв. в художествената литература: *Хоть и тяжело на промыслах, а все-таки своя воля. Сам большой, сам маленький* (М. Сибиряк) — *Макар и да не му е леко на златотърсача, ама е на воля. Сам си е господар; Някои големи умове смятат, че трябва да чистим наред* (Б. Райнов) — *Кое-какие умные головы считают, что надо ликвидировать всех подряд* (пр. М. Тарасова, М. Михалевич).

4. А. Поговорки, които съдържат понятието "большой" — "голям". В анализирания материал се среща само един такъв пример:

Напр.: *на големи сватове голяма бѣклица* — *дорогому (почетному) гостю* — *большое уважение*.

Б. Поговорки, които не съдържат понятието "большой" — "голям".

Напр.: *на големи сватове голяма бѣклица* — *красному гостю красное место; ще дойде голям ден за малка пита* — а) *ты мне еще поклонисься*; б) *ты ко мне еще придешь на поклон, не казвай голяма дума* — а) *смотри, как бы*

раскаиваться не пришлось; б) не говори "гоп", пока не перепрыгнешь (не перескочишь); в) не зарекайся.

Срв. в художествената литература: 1. *Мамалигари! Ще платят те за тази измяна!... Ще дойде голям ден за малка пита* (Г. Караславов) — *Мамалъжници! Они еще заплатят и дорого, заплатят за это предательство! Дай срок!* 2. *Голяма дума не казвай, сестрице — пресече я кротко Теодосий, — ще стане, каквото бог даде* (Ст. Загорчинов). — *Не зарекайся, сестра моя — мягко заметил Теодосий, — все в воле божьей...*

В семантичната структура на изследваните фразеологични единици количественият аспект на значението на българския компонент *голям* е представен в руските фразеологизми както чрез водещия компонент *большой*, така и с помощта на думи, които могат да изразяват посочения количествен смисъл и да бъдат еквиваленти на българската лексема. Срв. *голяма птица — важная особа; големи умове — умные головы; голям шаран — крупный куш; големи думи — высокие слова; голяма работа — велика важность; голяма уста — длинный язык* и др.

Обект на нашия анализ е също така уточняването на онези значения на компонентите *большой* и *голям*, които се поддават на фразеологизация. Наблюденията се провеждат над значенията на прилагателните в тълковните речници на руския език от 1950 и 1981 г. и Речника на българския език⁸.

В изследваните фразеологизми могат да се актуализират следните значения на компонентите:

1. 'Значителен по размери': *на большую ногу, сделать большие глаза, рыцари большой дороги; голям шаран, голяма риба, голяма птица, голям човек.*

2. 'Значителен по количество, многоброен': *по большой играть, в большом ходу; мало и голямо, от малък до голям.*

3. 'Значителен по сила, интензивност, дълбочина': *к большому ужасу, к большому сожалению, с большим трудом; за голямо съжаление, изтеглям голямо тегло, голям Сечко, с голям зор и т. н.*

4. 'Важно значение, съществен': *большая игра — имам голям дял; ще дойде голям ден за малка пита, говоря големи думи.*

5. 'Известен, забележителен в някакво отношение, във висша степен притежаващ качество, прекомерен, с високо обществено положение': *большого сердца человек, человек с большой буквы, большой руки человек, быть большим человеком, лезть в большие люди, большой человек, большая рука; човек с голямо сърце (душа — човек), човек с главна буква, човек от голямо калибър, на голямо съм, окото му бяга на голямо, от голямото "доброутро" съм, голяма клечка, звезда от голяма величина* и др.

Като заключение могат да се направят следните изводи:

1. Обединявайки се около посочената семантична тема "голяма величина", фразеологичните единици образуват система, която активно функционира в руския и българския език. Същността на тази микросистема се състои в това, че

всички ФЕ, образуващи нейната парадигма, въпреки някои индивидуални семантични разлики се интегрират в нея благодарение на общия понятиен елемент, съставляващ ядрото на смисловата им структура.

2. При определяне на семантичната същност на изследваните фразеологични единици ние отчитаме, че смисловият и оценъчният елемент тясно си взаимодействуват, тъй като възникват на основата на образната представа в резултат на единен процес, какъвто е образуването на фразеологизмите. В това комплексно взаимодействие на двата аспекта на съдържателната структура на фразеологичната единица се състои семантичната ценност на фразеологичните единици като единици на езиковата система.

3. Функционалната ценност на количествените фразеологични единици е обусловена от особеностите на тяхната смислова структура. Като единици на семантичната система на езика фразеологизмите изпълняват номинативна функция. Те служат за отразяване на понятия за съществуващи субекти, признаци, състояния (количествени състояния).

4. Компонентният анализ на смисловата структура на количествените фразеологични единици показва, че освен основното, понятийно значение 'голям', изследваните ФЕ съдържат в структурата си и допълнителни нюанси, които обуславят качествената разлика на отделните означавани понятия. Обединявайки се по такъв начин на основата на общото количествено (смислово) значение, фразеологичните единици заедно с това могат да се противопоставят една на друга със своите оценъчни характеристики. Наличието на синонимични фразеологизми в двата езика от типа на *большой черт* — *голям дявол*, *голям човек* — *большой человек* предполага еднакъв начин на възникване на такива изрази в двата близкородствени езика.

5. Руските и българските фразеологизми с компонент *большой* и *голям* образуват нееднородна група от количествени наименования. При цялата си нееднородност функционалната насоченост на ФЕ към разчленяване на количествените реалности на обкръжаващата ни действителност си остава неизменна.

БЕЛЕЖКИ

¹ Л. А. Ройзензон. Лекции по общей и русской фразеологии. — В: Учебное пособие. Самарканд, Самарк. гос. ун-т им. А. Навои, 1973, с. 5.

² В. Н. Телия. Что такое фразеология. М., 1966, с. 33.

³ Словарь русского языка. АН СССР, Ин-т русского языка, М., 1981, т.1, с. 106-107; Речник на българския език. С., 1981, т. III, с. 278—282.

⁴ Руско-български фразеологичен речник. С., Изд. "Наука и изкуство", М., Изд. "Руски език", 1980; Болгарско-русский фразеологический словарь. Изд. "Наука и изкуство", Изд. "Руски език", София—Москва, 1974, с. 132—133.

⁵ А. В. Кунии. Фразеологизация и источники фразеологических единиц. — В: Словообразование и фразеобразование: Тезисы докл. научной конференции, М., 1977, с. 147.

⁶ Н. А. Каменецкий. Характер синонимии устойчивых глагольных словосочетаний. — Вопросы языкознания, №4, 1964, с. 91.

⁷ Отделни примери са взети от цитираните по-горе фразеологични речници.

⁸ **Словарь** современного русского литературного языка. М.—Л., 1950, т.1, с. 561—563; **Словарь** русского языка. М., 1981, т.1, с. 106—107; **Речник** на българския език. С., 1981, т.3, с. 278—282.

Йорданка Пъшева